

ПОНЯТТЯ ТА ЗМІСТ КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ДОКАЗУВАННЯ

Досліджено місце кримінально-процесуального доказування в процесі встановлення істини у справі. Здійснено аналіз наукових поглядів учених щодо розуміння поняття доказування та розкриття його змісту. Виділено основні особливості процесу доказування.

Ключові слова: доказування, докази, елементи доказування, об'єктивна істина, розслідування злочинів.

Постановка проблеми. Встановлення істини та вирішення інших питань у кримінальній справі відбувається у формі кримінально-процесуального доказування. За допомогою доказування органи розслідування з'ясовують обставини справи, розкривають злочин і встановлюють особу, яка його вчинила, або роблять висновок про те, що злочин не був вчинений чи дана особа його не вчинила.

Реформування судової та правоохоронної системи в Україні, оновлення кримінально-процесуальної форми, необхідність здійснення якісного переходу на більш високий рівень ефективності правосуддя, безперечно, потребує нових підходів у питанні збирання, перевірки та оцінки доказів у кримінальному судочинстві.

Актуалізація даної проблематики зумовлена також і необхідністю приведення порядку доказування та системи кримінально-процесуальних доказів до вимог змагальності з метою неухильного виконання конституційної вимоги щодо забезпечення сторонам свободи у наданні ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості.

Незважаючи на вирішальну роль доказування у встановленні обставин злочину, у кримінально-процесуальній літературі це поняття тлумачиться неоднозначно. Недостатньо дослідженими, насамперед, слід визнати саме поняття «доказування» та його зміст.

Метою даної статті є дослідження сутності поняття та змісту кримінально-процесуального доказування, а також визначення його ролі в процесі встановлення істини у справі.

Стан дослідження. Перш ніж говорити про процес доказування, необхідно чітко з'ясувати, що слід розуміти під поняттям доказування.

Тлумачний словник української мови подає таке розуміння: «доказувати (доводити) – це підтверджувати яке-небудь положення фактами або незаперечними доказами» [1, с. 667].

Чинний КПК України не дає визначення доказування, на відміну від КПК РФ, де у ст. 85 записано, що доказування полягає у збиранні, перевірці та оцінці доказів з метою встановлення обставин, передбачених ст. 73 даного Кодексу (предмет доказування) [2, с. 458].

У юридичній літературі зустрічаються різні підходи до розуміння доказування. Так, наприклад, автори «Теории доказательств в советском уголовном процессе» вважають, що доказування слід розглядати як здійснювану у процесуальних формах діяльність органів розслідування, прокурора і суду та участі інших суб'єктів процесуальної діяльності зі збирання, закріплення, перевірки та оцінки фактичних даних, необхідних для встановлення істини у кримінальній справі і вирішення завдань кримінального судочинства [3, с. 298].

У процесуальній літературі процес доказування трактують як діяльність зі збирання, перевірки й оцінки доказів з метою встановлення фактичних обставин справи. Відповідно у цьому процесі зазвичай виокремлюються три елементи: збирання доказів, їх перевірка (у деяких авторів – дослідження) і оцінка [4, с. 44]. Так, В.Т. Нор пише, що це діяльність органів розслідування, прокурора і суду, а також інших учасників процесу, яка здійснюється у встановлених законом процесуальних формах і спрямована на збирання, закріплення, перевірку і оцінку фактичних даних (доказів), необхідних для встановлення істини у кримінальній справі [5, с. 74–75].

Водночас існують й інші думки. Як загальне поняття, зазначає П.А. Лупинська, доказування – це передбачена законом діяльність уповноважених на це осіб щодо встановлення обставин, які мають значення для справи [6, с. 44].

С. Курильов розглядав доказування як суто пізнавальний процес, виключаючи з його змісту оцінку доказів [7, с. 58]. З наведеною позицією погодитись не можна, адже без такої оцінки (отримання опосередкованого знання) неможливо пізнати сутність злочинної події, що відбулась, обґрунтувати відповідні процесуальні рішення, тобто розв'язати завдання доказування.

М. Костін доводить, що збирання і практичні дії з перевірки доказів не повинні включатися у поняття доказування у кримінальному процесі; вони передують доказуванню, а їх результати слугують основою доказування, важливі для його всебічності, надійності

і результативності. Тому, на його думку, доказування – це діяльність у порушеній кримінальній справі прокурора, слідчого, дізнавача, інших уповноважених кримінально-процесуальним законом суб'єктів, основу якої складають логічно-аналітичні операції з перевірки й оцінки сформованих доказів з метою встановлення підстав для кримінальної відповідальності і застосування покарання, захист невинних осіб від необґрунтованого засудження шляхом використання доказів для обґрунтування і мотивування відповідних процесуальних рішень [8, с. 146].

Із цим важко погодитися, оскільки незрозуміло, як можна у практичній діяльності органу дізнання, слідчого, прокурора отримати джерела доказів без їх основних елементів: збирання, перевірки та оцінки доказів, на які сам автор посилається у своєму визначенні поняття доказування.

Інші науковці розглядають доказування ширше, виділяючи два його види: доказування як дослідження фактичних обставин справи і як логічне і процесуальне обґрунтування певного твердження, висновку у справі. Таким чином, дослідження є тільки частиною загального поняття доказування у кримінальному процесі. Так, В.М. Савицький пише, що доказування у розумінні діяльності відповідних органів і осіб щодо збирання, закріплення, перевірки та оцінки доказів рівнозначне дослідженню. Доказування тези, висновку завжди зверне не до зовнішнього адресата, у той час як доказування у розумінні дослідження призначено перш за все для внутрішнього переконання самої особи, що пізнає [9, с. 341]. А.А. Старченко розглядає діяльність слідчих органів щодо виявлення, перевірки та оцінки доказів як дослідження і пише, що центральне місце у ньому належить доказуванню, тобто логічно обґрунтованому, що спирається на достовірно встановлені факти, висновку про винуватість притягнутих до кримінальної відповідальності осіб [10, с. 135].

Ф.Н. Фаткуллін вважає, що це процесуальна діяльність указаних в законі органів та осіб, яка полягає у визначенні можливих слідчих версій, в збиранні, перевірці й оцінці доказів та їх джерел за цими версіями, а також в обґрунтуванні достовірних висновків для встановлення об'єктивної істини у справі [11, с. 14].

Л.Д. Кокорев вважає, що доказування у кримінальному судочинстві необхідно розглядати як єдине поняття, яке тотожне поняттю процесуального доказування, маючи на увазі два можливих його аспекти: збирання, перевірку та оцінку фактичних даних і

обґрунтування висновків, до яких приходять особи, що здійснюють доказування [12, с. 203].

М.М. Михеєнко відзначає, що доказування – це діяльність суб'єктів кримінального процесу зі збирання (формування), перевірки й оцінки доказів та їх процесуальних джерел, а також формулювання на цій основі певних тез і наведення аргументів для їх обґрунтування [13, с. 11].

На думку С.М. Стахівського, доказування за своїм змістом є складною формою діяльності, на яку впливають певні чинники, а саме: вимога щодо виконання завдань кримінального судочинства; активна протидія учасників кримінально-процесуальної діяльності, які зацікавлені у вирішенні справи; втрата чи викривлення інформації, що має значення для розслідування; необхідність суворого дотримання процесуальної форми. Зміст процесу доказування розкривається через такі його елементи: збирання (формування) доказів та їх процесуальних джерел; перевірка доказів і джерел; оцінка доказів та їх процесуальних джерел; прийняття процесуального рішення та його аргументація (мотивація) [14, с. 264].

Вказані визначення свідчать про суперечності та нечіткість у поглядах процесуалістів щодо визначення поняття кримінально-процесуального доказування, про різне бачення цього питання – від видалення оцінки доказів за межі цього поняття до включення до нього криміналістичних категорій (слідчих версій).

Виклад основних положень. Доказування в кримінальному судочинстві як різновид процесу пізнання є розумовою діяльністю, що протікає відповідно до законів логіки, у визначених логічних формах. Разом з тим, це і практична діяльність, що суворо регламентована процесуальним законом [15, с. 139].

Тому коли йдеться про процес доказування, слід мати на увазі дві його сторони: пізнавальну, розумову діяльність, коли за допомогою одних доказових фактів отримують знання про факт, який встановлюють, і практичну діяльність, яка знаходить свій вираз у виявленні, перевірці та оцінці доказів.

Специфікою пізнавальної діяльності в процесі доказування є те, що цей процес завжди пов'язаний з відтворенням хронології подій і пошуком фактів, яким можна знайти незалежне підтвердження. Після відтворення такої хронології подій кожний окремий факт може стати предметом слідчих дій [16, с. 35–36]. Виявляються та перевіряються докази за допомогою слідчих дій, передбачених законом (допит, огляд,

обшук, призначення експертизи та ін.), отримані результати фіксуються в протоколах слідчих дій в тому порядку, який також передбачений кримінально-процесуальним законом. Таким чином, процесові доказування властиві обидві форми пізнання оточуючої дійсності. Однак слід погодитися з Михеєнко М.М., який вважає, що безпосереднє пізнання повинно здійснюватись у межах передбачених законом слідчих і судових дій та знаходити відображення в протоколах цих дій, інакше воно буде пізнанням непроцесуальним і не буде мати юридичного значення [13, с. 8].

Окрім слідчих дій, до засобів збирання доказів Закон (ст. 66 КПК України) відносить витребування предметів і документів, вимогу у проведенні ревізії, а також доручення підрозділам, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність, провести оперативно-розшукові заходи чи використати засоби, що можуть бути доказами у кримінальній справі. Так, Р.С. Белкін та А.І. Вінберг зазначають: «процес доказування – це виявлення носіїв інформації, за допомогою яких можна одержати відомості про події, збір цієї інформації, її процесуальне закріплення, перевірка і оцінка з метою достовірного встановлення обставин, які мають значення для вирішення кримінальної справи» [17, с. 264].

Пізнання дійсності в кримінальному судочинстві здійснюється за допомогою фактичних даних, які збираються, досліджуються й оцінюються відповідно до вимог, що містяться в нормах кримінально-процесуального закону. Виявлення фактичних даних – лише перший етап процесу доказування. Не менш важливе значення має оперування зібраними доказами. Розумова діяльність суб'єкта доказування складається з ряду операцій і має своїм результатом судження, яке в межах доказування може бути ймовірним або достовірним. Умовиводи виникають в результаті операцій із судженнями, коли одне судження виводиться з іншого. Але оскільки доказування в кримінальному судочинстві є перш за все практичною діяльністю, розумова робота, пронизуючи всі стадії процесу, «...об'єктивується, відображається в слідчих діях, у винесених рішеннях в справі» [18, с. 72].

Як відомо, кінцевим моментом доказування у кожній справі є отримання певних висновків, причому такі висновки повинні бути обґрунтовані й мотивовані. У кримінальному процесі для обґрунтування висновків використовуються докази, тобто фактичні дані, на підставі яких і у визначеному законом порядку орган дізнання, слідчий, прокурор встановлюють наявність або відсутність суспільно

небезпечного діяння та інші обставини, що мають значення для правильного прийняття рішення.

Із цього випливає, що для того, щоб отримати певний висновок у справі, необхідно його обґрунтувати, підтвердити певними доказами, які потрібно перед цим зібрати, перевірити та оцінити, тобто вжити всіх передбачених законом заходів для встановлення події злочину, осіб, винних у вчиненні злочину, і загалом істини у справі.

У більшості процесуальних літературних джерел зазначається, що метою кримінально-процесуального доказування є встановлення об'єктивної істини у справі. Так, Л. Лобойко зазначає, що об'єктивна істина є пізнавальним ідеалом, якого мають прагнути суб'єкти кримінально-процесуального доказування [19, с. 127]. На думку Ж. Удовенко, шлях встановлення об'єктивної істини у кримінальному процесі – це рух від незнання до знання, від неповного, неточного знання обставин, які становлять предмет доказування у справі, до більш повного і точного знання їх, тобто він відображає діалектику пізнання [20, с. 86].

На думку деяких процесуалістів, зокрема, Я.О. Мотовиловкера, І.В. Тирічева, М.А. Чельцова, Л.В. Павлухіна, об'єктивна істина у кримінальному процесі – це повна і точна відповідність висновків органів розслідування та суду фактичним обставинам справи. Доповнення змісту об'єктивної істини іншими складовими частинами є неможливим, оскільки в такому випадку істина втрачає характер об'єктивної.

Інші науковці (А.Д. Соловйов, В.Т. Нор, Ф.Н. Фаткуллін, О.І. Трусов) вважають, що до змісту об'єктивної оцінки ще обов'язково входять юридична оцінка діяння обвинуваченого (підсудного) та суспільно-політична оцінка цього діяння обвинуваченого (підсудного) [21, с. 13].

Виходячи з положення, що об'єктивна істина та всі обставини кримінальної справи встановлюються слідчими органами, прокурором лише шляхом кримінально-процесуального доказування, під час якого збираються, перевіряються, оцінюються докази і на їх підставі приймаються та обґрунтовуються процесуальні рішення, можна зробити висновок, що процесу доказування властива циклічність. Цикл доказування слідчий починає, спираючись на обмежену за обсягом інформацію. Використовуючи одержані дані при проведенні нових слідчих дій, слідчий встановлює ступінь достовірності первинної доказової інформації, виявляє нові її джерела, потім використовує їх

для отримання нової інформації і, таким чином, переходить на більш високий рівень [15, с. 13].

Тому в процесі доказування при розслідуванні кримінальної справи факт, який доказывается, своєю чергою перетворюється у факт, який доказує, оскільки мета доказування на даному етапі стає засобом досягнення мети більш високого порядку. Так, досягнення мети огляду місця події – виявлення слідів злочину – є засобом встановлення особи, яка скоїла злочин, а докази, які підтверджують цю обставину, – засобом визначення, наприклад, суб'єктивної сторони скоєного нею діяння і т.д. Мета на тому чи іншому етапі доказування досягається лише за умови, що в процесі доказування не порушуються закони логіки: теза не підміняється аргументом, аргумент є істинним і достатнім, умовивід не містить протиріч.

Висновок. На основі визначень доказування можна виділити особливості, які обумовлюються специфікою його дії та характеризують це правове явище.

1. Доказування – це процес, який відбувається в часі і просторі, а не одноразовий акт. Це єдиний безперервний процес переходу від незнання до знання, від неповного знання до більш повного. Доказування пронизує всі стадії кримінального процесу, починаючи від порушення кримінальної справи і до перегляду її у вищестоящих судах.

2. Доказування є не що інше, як пізнання істини в кримінальній справі, тобто встановлюється (у повній відповідності з дійсністю) подія злочину, винність або невинність певних осіб, обставини, які впливають на ступінь і характер відповідальності тощо.

При цьому пізнання є складним процесом: збираються і перевіряються докази, з допомогою яких встановлюються окремі факти; на підставі цих фактів встановлюються інші, і таким чином з'ясовуються всі обставини справи. Отже, доказування є єдиним засобом встановлення істини в кримінальній справі. Проте окремі факти, які стосуються справи, можуть бути встановлені і непроцесуальним шляхом або з непроцесуальних джерел. Ідеться про інформацію, отриману шляхом проведення оперативно-розшукової діяльності органів дізнання. Але здобута таким шляхом інформація доказового значення не має. Вона лише відіграє допоміжну роль, допомагаючи вибрати правильний напрямок розслідування, вказуючи на засоби одержання інформації процесуальним шляхом.

3. Об'єкт пізнання (доказування) в кримінальних справах – це факти, які мали місце в минулому і вже недоступні для безпосередньо-

го сприйняття, оскільки за своєю сутністю є неповторними, на відміну від більшості природничо-наукових фактів, які здебільшого повторюються або можуть бути викликані штучно, що дає можливість безпосередньо спостерігати та досліджувати їх.

Тому, характеризуючи процес пізнання істини в кримінальному процесі як доказування, необхідно виходити з того, що особи, на які покладено обов'язок здійснювати доказування (орган дізнання, особа, яка проводить дізнання, слідчий, прокурор) безпосередньо не спостерігали за вчиненням злочину.

4. Доказування є не лише практичною, але й розумово-логічною діяльністю осіб, які ведуть кримінальний процес, та інших його учасників. Воно, як і пізнання у будь-якій іншій сфері науки чи практики, поєднує в собі емпіричне і раціональне начала.

Такий висновок можна зробити на тій підставі, що пізнання людиною об'єктивної дійсності (а пізнання істини в кримінальній справі є окремим випадком пізнання об'єктивної дійсності) здійснюється як чуттєвим (емпіричним), так і раціонально – логічним шляхом. Саме чуттєве пізнання (дані, які ми одержуємо з оточуючої нас дійсності за допомогою наших органів відчуття) становить основу логічного мислення [19, с. 76].

Пізнання в ході досудового розслідування кримінальних справ становить процес, в якому емпіричні дані і логічне мислення перебувають у постійному взаємозв'язку і взаємопроникненні – кожна розумова операція піддається практичній перевірці, а результати практичних дій осмислюються і лише після цього включаються в пізнавальну діяльність.

5. Доказування – це діяльність, яка здійснюється визначеними кримінально-процесуальним законом органами і особами, тобто суб'єктами доказування. В кримінальному процесі суб'єкти доказування поділяються на дві групи:

а) особи, на які покладено обов'язок здійснювати доказування, а саме: орган дізнання, особа, яка проводить дізнання, слідчий, прокурор, суд;

б) учасники кримінального процесу, зокрема, підозрюваний, обвинувачений, його захисник, потерпілий, цивільний позивач, цивільний відповідач.

Критерієм, який треба покласти в основу приведеного поділу суб'єктів доказування, є наявність у них обов'язку чи права доказування.

6. Доказування в кримінальних справах обмежене встановленнями законом часовими рамками. Якщо наукове пізнання (дослідження) може продовжуватися стільки часу, скільки його необхідно для отримання переконливих доказів про результат, то дослідження (доказування) в кримінальному процесі може продовжуватися лише протягом встановленого законом строку.

Це пояснюється тим, що людина не наукове питання, яке може чекати свого вирішення протягом багатьох років. Гуманність, з одного боку, інтереси суспільства, ефективність розкриття і попередження злочинів – з іншого, з однаковою наполегливістю вимагають, щоб стан невідомості при розслідуванні кримінальної справи був усунутий у якомога коротший строк.

7. Доказування – це така діяльність указаних органів і осіб, яка здійснюється у встановленій кримінально-процесуальним законом формі. Іншими словами, докази в кримінальній справі можуть бути одержані, закріплені й перевірені лише тими особами, які передбачені кримінально-процесуальним законом і які гарантують одержання достовірної інформації.

Коли ж буде встановлено, що на досудовому слідстві докази були одержані, закріплені або перевірені без додержання процесуальної форми слідчих дій, то цей факт є підставою для висновку про недопустимість одержаної за допомогою таких дій доказової інформації.

Для того, щоб мати значення у справі, всі ці дані повинні бути зібрані під час слідчих дій (огляд, допит, обшук, відтворення обстановки і обставин події) і закріплені в процесуальних документах. Що стосується встановлення значення сприйнятих фактів, то воно завжди опосередковане розумовою діяльністю слідчого і може отримати правильну оцінку в сукупності зі всіма іншими фактами у справі.

Таким чином, для того, щоб доказові факти були включені до процесу доказування, їх необхідно виявити, перевірити та оцінити. Вся ця діяльність також охоплюється поняттям процесу доказування. Крім того, взаємозв'язок і взаємопроникнення всіх елементів пізнавальної діяльності не виключає можливості розгляду суті кожного з них окремо. У світлі викладеного доказування при розслідуванні кримінальної справи може бути визначене як здійснювана в передбаченому законом процесуальному порядку діяльність органів дізнання, слідчого, прокурора, суду за участі інших суб'єктів доказування щодо збирання, перевірки й оцінки доказів і прийняття на цій основі процесуального

рішення з метою встановлення істини в кримінальній справі і вирішення завдань кримінального судочинства.

1. Новий тлумачний словник української мови. – Т. 2. – К., 2001. – 290 с.
2. Уголовно-процессуальный кодекс Российской Федерации. – М., 2003. – 586 с.
3. Теория доказательств в советском уголовном процессе / отв. ред. Н.В. Жогин. – 2-е изд., исправ. и доп. – М.: Юридическая литература, 1973. – 735 с.
4. Смуригін О. Оцінка доказів як елемент процесу доказування / О. Смуригін // Вісник прокуратури. – 2008. – № 1. – С. 44–49.
5. Нор В.Т. Проблеми теорії і практики судових доказів / В.Т. Нор. – Львів, 1978. – 112 с.
6. Лупинская П.А. Доказывание в советском уголовном процессе / П.А. Лупинская. – М., 1966. – 102 с.
7. Курьлев С.В. Доказывание и его место в процессе судебного познания / С.В. Курьлев // Труды ИГУ. – 1955. – Т. 12. – С. 57–60.
8. Костін М. Поняття «доказування» у кримінальному процесі України / М. Костін // Право України. – 2004. – № 1. – С. 146–148.
9. Савицкий В.М. Государственное обвинение в суде / В.М. Савицкий. – М.: Наука, 1971. – 245 с.
10. Старченко А.А. Логика в судебном исследовании / А.А. Старченко. – М., 1958. – 235 с.
11. Фаткуллин Ф.Н. Общие проблемы процессуального доказывания / Ф.Н. Фаткуллин. – Казань, 1976. – 207 с.
12. Горский Г.Ф. Проблемы доказательств в советском уголовном процессе / Г.Ф. Горский, Л.Д. Кокорев, П.С. Элькинд. – Воронеж, 1978. – 303 с.
13. Михеенко М.М. Доказывание в советском уголовном судопроизводстве / М.М. Михеенко. – К.: Изд-во КГУ, 1984. – 134 с.
14. Стахівський С.М. Збирання доказів як елемент процесу доказування / С.М. Стахівський // Університетські наукові записки. – 2005. – № 3. – С. 264–267.
15. Гевко В.В. Використання непроцесуальної інформації під час доказування в стадії попереднього розслідування: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 / В.В. Гевко. – К., 1996. – 19 с.
16. Куценко О. Доказування у справах щодо торгівлі людьми / О. Куценко // Вісник прокуратури. – 2007. – № 5. – С. 32–37.
17. Белкин Р.С. Криминалистика и доказывание / Р.С. Белкин, А.И. Винберг. – М.: Юрид. лит., 1973. – 216 с.
18. Прилуцький П. Філософсько-правовий погляд на проблему істини у кримінальному судочинстві / П. Прилуцький // Право України. – К., 2005. – № 5. – С. 17–21.

19. Лобойко Л. Кримінально-процесуальне право / Л. Лобойко. – К., Істина, 2005. – 350 с.

20. Удовенко Ж. Закономірності та особливості процесу доказування на досудовому слідстві / Ж. Удовенко // Вісник Львівського інституту внутрішніх справ. – Львів: Львівський юридичний інститут МВС України. – 2002. – № 2. – С. 86–87.

21. Стахівський С.М. Теорія і практика кримінально-процесуального доказування: монографія / С.М. Стахівський. – К., 2005. – 272 с.

Комиссарчук Ю.А. Понятие и содержание криминально-процессуального доказывания.

Исследовано место криминально-процессуального доказывания в процессе определения истины в уголовном деле. Проведен анализ научных взглядов ученых относительно понятия доказывания и раскрытия его содержания. Выделены основные особенности процесса доказывания.

Ключевые слова: доказывание, доказательства, элементы доказывания, объективная истина, расследование преступлений.

Komissarchuk Yu. A. Definition and content of Criminal Procedure Evidence.

The article deals with criminal procedure evidence proving in the process of establishment of the truth in a case. It analyzes the scientists' theories of understanding of the concept of proving process and its contents. The basic elements of proving process are selected.

Key words: proving process, evidence, elements of proving process, objective truth, criminal investigation.

Стаття надійшла 5 жовтня 2011 р.

УДК 343.1

Т.О. Лоскутов

ЗМІСТ ПРЕДМЕТА ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

Здійснено дослідження змісту предмета правового регулювання у кримінальному процесі. Обґрунтовано, що оптимально визначити зміст предмета правового регулювання можна лише із урахуванням балансу прав людини, котрі трансформовані із двох її потреб: справедливості (свободи) і безпеки (порядку).

Ключові слова: зміст предмета правового регулювання; кримінально-процесуальні відносини; кримінально-процесуальна діяльність; права людини.